

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ПАВЛОВА Ірина Володимирівна

УДК 811.161.1'38:004.81

ЛІНГВОКОГНІТИВНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ФАНТАСТИЧНОГО ОБРАЗУ В
РОСІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ
(на матеріалі творів О.Р.Беляєва)

10.02.02 – російська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Іванова Людмила Петрівна,
Інститут іноземної філології
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри російської мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Слухай Наталія Віталіївна,
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри російської мови

кандидат філологічних наук, доцент
Сахарова Ольга Вікторівна,
Київський славістичний університет,
доцент кафедри української мови

Захист відбудеться 18.12. 2007 року о 14 год. __00__ хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 18.11.2007 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку мовознавства особливої актуальності набувають дослідження мови у зв'язку з людським мисленням. Ця проблема є центральною для когнітивної лінгвістики, яка ставить за мету виявлення способів упорядкування інформації, представленої засобами мови.

Пріоритетними в галузі когнітивної лінгвістики є питання структури мовної свідомості, форми презентації знань, когнітивної семантики, когнітивних категорій, стратегій і моделей (Н.Д.Арутюнова, А.Вежбицька, С.А.Жаботинська, Л.П.Іванова, Ю.М.Караулов, М.П.Кочерган, О.С.Кубрякова, Дж.Лакофф, О.В.Петрухіна, О.О.Селіванова, Н.В.Слухай, В.М.Телія, Р.М.Фрумкіна та ін.).

Виникнення фантастичного образу – результат когнітивної діяльності людини. Художній фантастичний образ як наслідок процесу мовленнєвої діяльності є одним з об'єктів дослідження когнітивної лінгвістики.

Відповідно до наукової традиції, що склалася в когнітології, головною моделлю репрезентації знань є фрейм – структура даних, призначена для представлення стереотипної ситуації, образ реального предмета або явища, заповнена структура даних у пам'яті людини (М.Мінський). Фреймовий підхід репрезентує “всеосяжну теорію структур контекстів, яка постулювала якісно й кількісно нове подання семантичного знання” (І.Вегнер).

Актуальність дослідження вмотивована потребою осмислення принципів творення образу в тексті та необхідністю аналізу фантастичного образу з погляду когнітивної лінгвістики в аспекті теорії фреймів. Вивчення даної проблеми зумовлено тим, що форми репрезентації знань у фантастичному тексті досі не були об'єктом спеціального дослідження в мовознавстві.

Теоретичною основою роботи стали дослідження вітчизняних і зарубіжних учених в галузі когнітивної лінгвістики (Н.Д.Арутюнова, Л.В.Белая, В.З.Дем'янков, С.А.Жаботинська, Л.П.Іванова, В.А.Маслова, О.О.Селіванова, Н.В.Слухай, Ч.Філлмор та ін.), праці з теорії фреймів (І.Ю.Алексеева, Д.Бобров, М.Мінський і ін.), міфопоетики (Є.М.Мелетинський, В.М.Топоров), етнолінгвістики (Т.О.Агапкіна, О.Є.Левкієвська, С.М.Толстая, Н.І.Толстой, Н.С.Шапарова), фольклористики (О.М.Афанасьєв, В.І.Даль, О.О.Потебня, В.Я.Пропп), фантастикознавства (Є.П.Брандіс, А.Ф.Бритіков, Г.І.Гуревич, Т.О.Чернишова, В.М.Чумаков), культурології (О.В.Белова, М.С.Капустін, В.П.Руднев), лінгвокультурології (В.В.Колесов, Ю.М.Караулов, В.А.Маслова, Ю.С.Степанов, Є.В.Урисон), біології (Е.Хадорн, Р.Венер, Д.І.Трайтак, В.А.Кар'єнов), антропології (В.В.Купріянов, О.М.Хрісанфова, Р.Уільямс, А.Барнетт), зоології (П.Кемп, К.Армс), психології (М.Б.Беркінблїт, А.В.Петровський, Л.Солсо), філософії (О.Ф.Лосєв, К.Г.Юнг).

Зв'язок роботи з науковими програмами і планами. Дисертаційне дослідження проведено у руслі комплексної наукової програми Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Дослідження проблем гуманітарних наук” і включено до плану науково-дослідної роботи кафедри російської мови “Проблемні

питання російської мови”. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, протокол № 6 від 25 грудня 2003 року.

Мета дисертаційного дослідження – виявити особливості створення фантастичного образу в художньому тексті як факту вербалізації ментальних процесів (свідомого й підсвідомого характеру), визначити мовні засоби творення фантастичного образу в художньому тексті. Поставлена мета реалізується шляхом розв'язання таких **завдань**:

1. Виділити і описати системи фреймів 'людина' і 'тварина'.
2. Проаналізувати структури фреймів з урахуванням взаємовідносин текстових пресупозицій і фонових знань.
3. Описати компоненти, які формують фантастичний образ.
4. Визначити основні етапи репрезентації образів у тексті.
5. Виявити мовні засоби створення фантастичних антропоморфних і зооморфних образів.
6. Описати маргінальні антропозооморфні й зооантропоморфні образи в лінгвокогнітивному аспекті.

Об'єктом дослідження є вербалізовані фантастичні образи в аспекті категорій антропоморфізму й зооморфізму.

Предмет дослідження – мовні засоби експлікації компонентів, які формують фантастичний образ.

Методи дослідження зумовлені метою й завданнями роботи. Основним є описовий метод. Принагідно використано порівняльний і функціональний методи, а також розроблена у роботі методика фреймового аналізу.

Матеріалом дослідження є тексти класичної російської науково-фантастичної прози поч. ХХ ст. – романи О.Р.Беляєва “Голова професора Доуеля”, “Человек-амфибия” і “Человек, нашедший свое лицо”. У процесі роботи було проаналізовано 1258 мікротекстів, що містять реалізацію образів надприродних істот в аспекті категорій антропоморфізму й зооморфізму. Достовірність дослідження забезпечено також використанням етимологічних, тлумачних, міфологічних словників та енциклопедій.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше фантастичні образи прози О.Р.Беляєва є об'єктом багатоаспектного аналізу з позицій когнітивної лінгвістики, стилістики внутрішньої будови тексту. Виявлено особливості реалізації категорій антропоморфізму й зооморфізму у фантастичному тексті: визначено особливості функціонування фреймових структур та їх жанрово-специфічне наповнення, відтворено системи фреймів 'людина' і 'тварина'. Фантастичні образи розглядаються як мікротексти, що являють собою компіляцію складових компонентів. Розкрито специфіку відбиття міфопоетичної парадигми смислів у фантастичному тексті.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати сприяють поглибленню знань про особливості створення фантастичного образу.

Розширено теоретичну базу дослідження фантастичного тексту, що дає можливість по-новому представити своєрідність і визначити місце фантастичного в контексті сучасної когнітивної науки. Упроваджено фреймову модель аналізу фантастичних образів категорій антропоморфізму й зооморфізму. Проведене дослідження сприяє з'ясуванню принципів організації інформації в художньому тексті та способів передачі цієї інформації мовними засобами. Отримані результати допоможуть у розв'язанні сучасних проблем когнітивної лінгвістики, лінгвостилістики, лінгвоміфопоетики, теорії фантастикознавства.

Практичне значення дисертаційного дослідження пов'язане з можливістю використання результатів аналізу у викладанні курсів сучасної російської мови, загального мовознавства, лінгвістичного аналізу художнього тексту, у вивченні ідіостилю письменника на спецсемінарах, у науково-дослідній роботі студентів. Окремі матеріали можуть бути корисні як коментарі до творів О.Р. Беляєва.

Апробація результатів дисертаційного дослідження та їх впровадження. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в доповідях на II та III Міжнародних науково-практичних конференціях “Російська мова і література: проблеми вивчення і викладання в Україні” (м. Київ, 25-26 листопада 2003 р., 21-24 вересня 2005 р.); XIII, XIV, XV та XVI Міжнародних наукових конференціях ім. проф. Сергія Бураго “Мова і культура” (м. Київ, 2004, 2005, 2006, 2007 рр.), IV Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми менталінгвістики” (м. Черкаси, 20-21 травня 2005 р.), XI Міжнародній конференції з функціональної лінгвістики (м. Ялта, 4-8 жовтня 2004 р.); V Міжнародній науковій конференції “Міжкультурні комунікації: Проблеми російсько-українського білінгвізму” (м. Алушта, 24-28 травня 2006 р.), звітної-науковій конференції молодих учених НПУ імені М.П. Драгоманова за 2003 рік “Науково-дослідна діяльність молодих учених: особливості підготовки майбутнього вчителя” (м. Київ, 18-19 травня 2004 р.), щорічних звітної-наукових конференціях учених Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (м. Київ, 2004, 2005, 2006 рр.).

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджено до навчального процесу Республіканського вищого навчального закладу “Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта) (довідка № 142 від 25.05.2007.), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/996 від 22.05.2007.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у восьми статтях, з них 5 опубліковано в спеціальних виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (352 позиції) і трьох додатків. Загальний обсяг роботи – 232 сторінки, основний текст – 201 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, наукова новизна, сформульовано мету і завдання дослідження, його теоретичне і практичне значення, визначено методи дослідження та джерела фактичного матеріалу.

У першому розділі – “Алгоритми створення й елементи формування фантастичного образу в художньому тексті” – визначено зміст поняття *образ*, наведено наукове обґрунтування теоретичних основ роботи, зроблено огляд наукової літератури з питань аналізу образу, розглянуто особливості функціонування елементів формування фантастичного образу, визначено теоретичне підґрунтя використання фрейму як основної моделі аналізу ірреального образу, представленого в науково-фантастичному тексті.

Форма і функція (прагматика) художнього тексту значною мірою зумовлені його змістом, який формується завдяки розвиткові й взаємодії образів. Образ у художньому тексті є смисловим елементом у семантичній структурі цілого. Інтегрований до цілісної образної системи твору, образ залишається самостійним складним комплексом інформації, переданим засобами мови. Він не реалізується в художньому тексті одразу, а формується поступово, збираючи і накопичуючи окремі елементи під час розвитку сюжету. Розвиток і взаємодія таких образів утворює семантику художнього тексту (Коболева Н. Р., Кухаренко В. А.).

Фантастика як особлива галузь літературної творчості максимально акумулює творчу фантазію художника, а разом з тим і фантазію читача. Художній ефект фантастичного образу досягається за рахунок різкого відмежування від емпіричної дійсності, тому в основі всякого фантастичного твору лежить опозиція “*фантастичне – реальне*”.

Виникнення фантастичних образів зумовлене процесами уяви, що виникають у свідомості. Дослідження психології творчості свідчать про те, що існують “алгоритми”, за допомогою яких утворюються образи внаслідок фантазування. Це аглютинація, типізація, гіперболізація, схематизація, акцентування, літота (М.Б.Беркінбліт, А.В.Петровський).

Аглютинація – найелементарніша форма синтезування уявлень (від латинського слова *agglutinatio* - “склеювання”). Сутність її “алгоритму” полягає у склеюванні підряд будь-яких якостей, властивостей, інших складових (у тому числі й таких, які не можна поєднати), внаслідок чого з'являються дивовижні породження вимислу.

Іншими формами перетворення уявлень, подібними до аглютинації, є збільшення або зменшення предмета або його частин – *гіперболізація* й *літота*. Вони являють собою не тільки збільшення або зменшення предмета, а й зміну кількості його частин, їх зміщення (зсув).

Одним із можливих шляхів творення образу є *загострення, акцентування* – підкреслення ознак.

У випадку, коли уявлення, з яких будується образ фантазії, зливаються, відмінності стираються, а риси подібності виступають на перший план, виникає *схематизація*.

Більш складним різновидом формування уявлень є *типізація*. Для неї характерне виділення суттєвого, того, що повторюється у певною мірою однорідних фактах, і втілення його в конкретному образі.

Активний розвиток наукової фантастики у ХХ столітті зумовив сприйняття її як самостійного жанру літературної творчості із специфічною системою образів. У роботі

виявлено ряд елементів формування фантастичного образу в тексті: артефактність, міфологема, антифактивність, емоційність, ідея невідомого, фрейм.

Ідея введення М.Мінським такої одиниці, як фрейм, полягала у тому, щоб сконцентрувати усі знання про той чи інший клас об'єктів або подій у єдиній структурі даних. Схемні вузли статичної структури фрейму є основними, стереотипними параметрами ситуації або поняття. Саме завдяки цьому певний фрейм може бути співвіднесений з іншим образом або представленням ситуації, які мають такі ж основні параметри або когнітивну схему.

Спираючись на теорію О.Ф.Лосева, ми вважаємо, що центральним аспектом фрейму є ейдетичне поняття про цілісний предмет, сутністю якого є логос. Якщо ейдос є чимось простим, то логос завжди є складним, являє собою поєднання багатьох моментів. С.Жаботинська визначає спосіб такого поєднання як "логос фігурності", в якому моменти буття, що співіснують у предметному ейдосі як дані, одразу розгортаються у пропозиції. Предмет, який послідовно розгортається у своїх конкретно-буттєвих моментах, є "текстом", у якому образ предмета постає у певних якостях і властивостях, але залишається при цьому єдиним як ідея, що породжує і примножує його у різних варіантах.

Звернення до фреймів допомагає слухачеві або читачеві інтерпретувати висловлювання, які містять недомовки, натяки, еліптичні конструкції тощо. Адресат підводить зміст отриманого повідомлення під певну стереотипну схему і "добудовує" те, про що не було сказано. Смісловий каркас фрейму лежить не тільки в основі співвідносних з тим чи іншим фреймом мовних структур, а й в основі дискурсивної діяльності людини з використанням цих структур.

На думку С.А.Жаботинської, різноманітні види фреймів можна об'єднати в п'ять відносно універсальних типів структур, що демонструють загальні закономірності організації вербалізованої інформації. Це предметноцентричний, акціональний, партитивний, гіпонімічний і компаративний фрейми. Основним конститuentом типових фреймів є категорія предмета (щось/хтось).

У дослідженні фантастичних образів використано партитивний фрейм, тематичні фокуси якого структуруються на основі предметоцентричного фрейму. У свою чергу, актуалізація предметоцентричних фреймів апелює до гіпонімічного фрейму, об'єднуючи подані структури в систему.

У другому розділі – “Антропоморфні образи в тексті фантастичного художнього твору, особливості об'єктивації фреймів” – розроблено багаторівневу систему фрейму 'людина', виявлено особливості модифікації конкретних фреймових структур під час реалізації їх у тексті як компонентів фантастичного образу, проаналізовано мовні засоби створення фантастичних антропоморфних образів, виявлено основні етапи творення образу в тексті й особливості функціонування елементів, які його формують.

Вивчення текстів наукової біологічної фантастики потребує звернення до фрейму 'людина' як основного інструменту дослідження образу фантастичної істоти. Необхідність звернення до цієї фреймової структури зумовлена також тим, що антропоцентризм є

основним рушієм розвитку людства, його мови й культури. Це визначає особливості створення як давніх міфологічних істот, так і сучасних фантастичних образів з неприхованими елементами антропоморфізму.

Згаданий фрейм представлений схемою у вигляді дворівневої структури вузлів і відношень: 1) вершинні вузли, які містять усі відомості, завжди прийнятні для певної ситуації, 2) слоти, які можуть бути заповнені з урахуванням конкретної практичної ситуації.

У дисертаційному дослідженні виділено *п'ять вершинних вузлів*:

1. Живий організм.
2. Людина фізична; біологічні й анатомо-фізіологічні особливості будови.
3. Людина внутрішня.
4. Людина соціальна.
5. Місце проживання.

Вершинні вузли конкретизуються слотами.

Слоти другого вершинного вузла.

Тіло побудоване за принципом двобічної симетрії й характеризується рисами метамерії, властивої усім хребетним; умовно тіло поділяється на голову, тулуб, кінцівки. Особливою є будова голови – верхньої частини тіла, яка складається з обличчя й черепної коробки. Особлива й будова та пігментація шкіри. Основа внутрішнього скелета – хребетний стовп. Специфічними є будова та функції двох пар кінцівок; пряmostояння й прямоходіння, вільні верхні кінцівки. Замкнута серцево-судинна система. Чотирикамерне серце. Постійна температура тіла. Легеневий тип дихання. Розвинена нервова система. Розвинений головний мозок. Особливою є будова органів травлення. Органи зору. Орган нюху. Високий розвиток засобів спілкування. Артикуляційно-акустичний апарат. Розвинена мускулатура.

Слоти третього вершинного вузла.

Душа. Серце. Розум. Свідомість. Емоції. Почуття. Психічна діяльність (мислення, споглядання, бажання, уява, воля). Характер.

Слоти четвертого вершинного вузла.

Міжособистісне спілкування, цінності, мораль. Трудова діяльність. Оточений артефактами. Володіє артефактами. Сім'я. Освіта. Приручає тварин.

Слоти п'ятого вершинного вузла.

Наземне місце проживання. Спеціально пристосоване житло.

Слоти активізуються під час створення образу в тексті.

Систему **фрейму 'людина'** побудовано з урахуванням анатомо-фізіологічних (вікових, статевих й індивідуальних) особливостей організмів. Отже, до системи **фрейму 'людина'** (*перший рівень*) включено **фрейм 'жінка'** і **фрейм 'чоловік'**, які реалізують другий рівень, а також **фрейми** третього рівня **'конкретний чоловік'** і **'конкретна жінка'**.

Структура кожного з наведених **фреймів** містить **підфрейм 'труп'**, а також **підфрейми**, пов'язані з віковими характеристиками, які активізуються, коли це необхідно.

Як перший знак експлікації фантастичного образу в тексті розглянуто назву твору: це стислий зміст тексту, в якому представлено його смислово доміную. Таким чином, декодування змісту назви – надзвичайно важливий аспект аналізу тексту.

Так, наприклад, назва “Голова професора Доуэля”, як актуалізатор текстового концепту, є орієнтиром для реципієнта, авторським сигналом. Ця назва, згідно з типологією В.І.Юганова, належить до тематичного типу: власна назва, що входить до його структури, ідентифікує об’єкт, який стане головним у тексті, назва твору має номінальний характер і визначає основний фантастичний об’єкт цього тексту.

Іменник *голова*, який є елементом назви твору, активізує *слот другого вершинного вузла фрейму 'людина'*, а також імпліцитно містить міфологічний образ: у міфології *голова* – це частина тіла, що асоціюється з верхівкою, пануванням, інтелектуальними здібностями людини, це осередок життєвої сили, вмістище душі й розуму.

Наступний елемент назви – іменник *професор* – активізує *четвертий вершинний вузол 'людина соціальна' фрейму 'людина'*.

Онім *Доуэль* належить до категорії спеціалізованих щодо репрезентації слів. Він називає іноземного для російськомовного читача персонажа, у цьому полягає його інформативність. Річ у тому, що письменники-фантасти прагнуть до зображення світу, який ще не освоєний, тому серед образів з’являються представники інших народів.

Так, уже сама назва несе подвійне смислове навантаження: фрейм *'людина'* за допомогою заявленого автором антропоніма визначає об’єкт, який у свідомості читача пов’язаний з іншою культурою, а міфологема визначає сюжетну лінію.

У дослідженні антропонімів зазначених художніх творів використано класифікацію, запропоновану Л.В.Білою. З’ясовано, що для створення ірреальних антропоморфних образів у своїх фантастичних творах О.Р.Беляєв не використовує непрямі авторизовані антропоніми. У цих текстах функціонують власне авторизовані антропоніми як імена досліджуваних об’єктів (*Доуэль, Брик, Анжелика Гай, Тома Буш, Антонио Престо*). Використано антропоніми нульової авторизації (*Локк, Рентген, Йоанн, Саломея*), що пов’язано з проблемою прецедентних феноменів (прецедентне ім’я та (або) прецедентне висловлювання), які розглядаються у роботі як один з компонентів формування антропоморфного фантастичного образу.

Отже, до визначених елементів формування антропоморфного фантастичного образу в тексті (**фрейму 'людина', ідеї невідомого, міфологеми, артефактності, антифактивності, емоційності**) слід додати такий компонент, як **прецедентний феномен (прецедентне ім’я (прецедентний антропонім) та (або) прецедентне висловлювання)**.

Особливістю фантастичних творів є те, що раніше сформовані в пам’яті фрейми мають несподівану реалізацію в тексті твору, у чому можна переконатись на прикладі образів, створених О.Р.Беляєвим.

Виділено такі **групи образів**:

1. Образи, створені шляхом усічення структури *другого вершинного вузла ('людина фізична')* в межах *фрейму 'людина'*, об’єктивація якого відбувається через *фреймову*

структуру третього рівня шляхом активізації її *підфрейму 'труп'*: голова Доуэля, голова Тома, голова Брике.

2. Образи, створені взаємодією частин *двох фреймів одного рівня*: об'єктивований *фрейм 'людина'* у його конкретній реалізації двома *фреймовими структурами третього рівня* (з подальшим їх усіченням) через активізацію їх *підфреймів* й подальшою рекомбінацією кількох *слотів другого вершинного вузла* для зведення їх до одного *фрейму 'ірреальна людина'*: голова Брике + туловище Анжелики Гай.

У створенні цих груп образів використано засіб аглютинації (найбільш елементарна форма синтезування, представлена в уяві).

3. Ірреальний образ, експлікація якого відбувається в межах *фреймової структури 'людина'* за умови зміни квалітативного заповнення *слотів фрейму третього рівня*: *Престо-новый – Престо-старый*.

Цей фантастичний образ створений шляхом акцентування – підкреслення незвичайних атрибутів персонажа.

У тексті *елементи, які формують фантастичний образ*, можуть використовуватися самостійно або у тісній взаємодії один з одним, що визначає основні *етапи репрезентації* образу в тексті художнього твору.

Наприклад, етап **фрейм 'людина' + міфологема + артефактність**:

“Посреди комнаты – большой прожекторский стол. Рядом со столом – стеклянный ящик; в нем пульсировало человеческое сердце. От сердца шли трубки к баллонам”.

Словосполучення *человеческое сердце* активізує *слот другого вершинного вузла*. Вживання дієслова *пульсировало* вказує на функціонування серця, наявність *трубок*, що ведуть до балонів, штучне середовище (*стеклянный ящик*) свідчать про те, що збереження життєдіяльності органа – це результат людської праці, тому об'єкт набуває напівартефактної природи.

Згідно з енциклопедичним словником, *сердце* має таку міфопоетичну дефініцію: “сердце – орган человеческого тела, осмысляемый как средоточие эмоционально-чувственной жизни человека,местилище любви, тоски, веры, страха Божия и т.д.” (Славянская мифология: Энциклопедический словарь: А-Я/ отв. ред. С.М.Толстая; РАН Институт Славяноведения. – М.: Международные отношения, 2002 – С. 431), що експлікує відповідні сюжетні інтенції.

Іншим прикладом може бути етап, представлений компонентом **прецедентний феномен**:

“На блюдо попала голова не только Иоанна, но и самой Саломеи”.

Використання антропонімів нульової авторизації для формування образів ірреальних антропоморфних істот змушує нас звернутись до прецедентного тексту – біблейської легенди про усікновення голови Іоанна Хрестителя. Важливою є роль цього прецедентного феномена й у подальшій репрезентації образів ірреальних персонажів.

Зважаючи на особливості об'єктивації інших елементів, які формують фантастичний образ у тексті, слід зазначити, що:

1. Антифактивність детермінується особливостями модифікацій фреймової структури, що реалізується через використання в тексті твору оксюморонів (*мертвые оживут, труп сбежал*), які репрезентують перехід від **підфреймової структури 'труп'** до **фрейму 'людина'**; дієслівних словосполучень (*старался осадить голову вниз*), іменникових словосполучень (*возможность второй смерти, оживший труп*); предикативного сполучення (*ночь воскресения наступила*); іменників з прикладками, представленими у тексті як контекстуальна опозиція (*Престо-новый / Престо-старый*).

2. Артефактність виражено субстантивами (*произведение, работа, экспонат...*); іменниковими словосполученнями (*часть экспоната, ценный экспонат*), які позначають ірреальний образ; словосполученнями (*доктор Цорн, профессор Доуэль, раствор Локк-Рентген-Доуэль*), які називають творців об'єктів або обґрунтовують появу ірреальних образів; словосполученнями, які називають артефакти (*стеклянные трубочки, каучуковые трубки*) або вказують на артефактність (*необычайность существования, тайна оживления, выбрать тело, посмотреть на свое новое тело*).

Виділено різні синтаксичні засоби: 1) речення, в яких мова іде про функціонування артефактів: а) прості: *“Более толстая трубка выходила из горла и сообщалась с большим цилиндром. От перерезанных артерий и вен через отверстия в стекле или, соединившись уже попарно, трубки к баллонам”*; б) складні речення: *“Сжатый воздух вдруг ударил в небо с такой силой, что Тома почувствовал, как голова его приподнялась на своей подставке”*; 2) речення, які сповіщають про перехід живого до розряду неживого: а) односкладні означено-особові речення, в яких головний член виражений дієсловом у формі наказового способу: *“Приставьте мне другое тело. Отрежьте их тело и приставьте к моей голове...”*; б) двоскладні речення із складеним дієслівним присудком, вираженим сполученням модального слова *должен* з інфінітивом: *“Вы должны приделать мне чье-нибудь тело... Один из этих трупов должен стать ее собственным телом”*.

3. Емоційність найчастіше реалізується за допомогою синтаксичних засобів – різних структурних, модальних та емоційних типів речень: окличних (*“Жить во что бы то ни стало!”*, *“Это настоящий чародей!”*, *“Несчастный жалкий уродец!”*), питальних (*“Что же тут ужасного?”*, *“Что же станет со старым Престо?”*); речень із вставними словами (*“К сожалению, я мог воскресить одну голову”*); означено-особових речень (*“Существую...”*) та ін.

4. Міфологічна основа виявляє себе у таких міфологічних мотивах: мотив дива, мотив саду, мотив наявності (відсутності) голосу. Міфологічної інтерпретації набувають очі, голова, серце, тінь і такий стан людини, як сон. Об'єктивуються мотиви розрубання й оживлення, мотив воскресіння. Міфопоетичний зміст реалізується також при експлікації атрибутів антропоморфних об'єктів, категорії кількості та кольоропозначень.

У третьому розділі – **“Зооморфні образи у фантастичному художньому творі, особливості об'єктивації фреймів”** – визначено роль зооморфного елементу у фантастичному художньому тексті, розроблено систему **фрейму 'тварина'**, проаналізовано мовні засоби вираження образу ірреальної зооморфної істоти, описано

маргінальні образи, представлені в тексті антропозооморфним та зооантропоморфними ірреальними істотами.

Поява групи зооморфних істот у творах науково-фантастичного жанру ХХ століття зумовлена процесом реміфологізації свідомості і являє собою компіляцію сучасних і давніх уявлень. Образи категорії зооморфізму ґрунтуються на існуючих у свідомості людини ідеальних моделях, фреймах. Репрезентуючи систему **фрейму 'тварина'**, ми використовуємо відомості, подані вченими-зоологами. У зоології живих істот поділяють на одноклітинних і багатоклітинних. Далі виділяють різні типи, одним з яких є тип хордових, що включає в себе класи ланцетників, риб, земноводних, плазунів, птахів, ссавців (Венер Р., Трайтак Д.І., Хадорн Е.). У свою чергу класи складаються з рядів, ряди з родин, родини – з родів, роди – з видів. Проте у зв'язку з метою й особливостями об'єктів дослідження, обраних нами, ми будемо систему **фрейму 'тварина'** у дещо скороченому вигляді:

– під **фреймом 'тварина'** ми розуміємо основні характеристики істот типу хордових, й визначаємо його як **фрейм першого рівня**;

– назви класів істот (ланцетники, риби, земноводні, плазуни, птахи, ссавці) утворюють **структури другого рівня**;

– **фреймовими структурами третього рівня** є конкретні представники рядів; винятком є використання в тексті твору іменників, які позначають різні ряди істот певного класу, тоді іменники, що називають конкретну істоту, визначаються як **фрейми четвертого рівня**.

Описуючи структуру **фрейму 'тварина'**, визначаємо **вершинні вузли**, бо **слоти** розробляються для **фреймів другого** і нижчих рівнів. Реалізація цих **фреймових структур** у фантастичному тексті пов'язана зі змінами, які відбуваються в **слотах вершинних вузлів**.

У тексті представлено кілька груп істот, створених із використанням засобу аглютинації шляхом:

1) зміни структури **слота** в межах **одного фрейму**: *змея с двумя головами, шестиногая ящерица, двухголовое существо, двухголовое пресмыкающееся, совершенно голая розовая собака, обезьяна бесхвостая, обезьяна без клочка шерсти*;

2) взаємодії частин **двох фреймів одного класу**: *воробей с головой маленького попугая, лошадь с коровьей головой, собаки с кошачьими головами, гуси с петушиной головой, страусы-нанду с клювами орлов, бараны с телом пумы, собаки со шкурой ягуара, рогатые кабаны*;

3) взаємодії **двох фреймів різних класів**:

- одного роду: *змея с рыбьей головой и жабрами, рыба с лягушечьими лапами*;
- різних родів: *земноводная обезьяна*;

4) взаємодії **фрейму 'мавпа'** і **фрейму 'людина'** (зооантропоморфний образ): *обезьяны умели говорить*.

Створення образу антропозооморфної істоти в тексті вимагало не тільки експлікації двох фреймів, зазначених у назві твору “Человек-амфибия”, співвідносній з власне авторизованим антропонімом Іхтіандр (“*Ихтиандр, человек-рыба, или, вернее, амфибия, он*

же “морской дьявол”), а й інших структур, що активізуються у процесі розкриття образу в тексті твору.

Виділено такі групи видів реалізації образу в тексті:

1) група, що активізує фрейм 'людина':

- іменники: *личность, человек, шутник, юноша;*
- словосполучення: *человеческий голос, стройный молодой человек; сын доктора, свидетель обвинения, молодой человек по имени Ихтиандр;*

2) група, що об'єднує номінації надприродних істот:

- іменники: *чудовище, дьявол;*
- іменникові словосполучення: *морской дьявол, это чудовище, морской бог, морское чудовище, чудовищное существо, морской черт, гигантская рогатая жаба с человеческими ногами, сверхъестественное существо;*

3) група, що активізує фрейм 'тварина':

- іменники: *жаба, добыча;*
- словосполучення: *рогатая голова, козлиная борода, львиные лапы и рыбий хвост, одно из чудовищ зверинца Сальватора;*
- використання прецедентного імені *Конрада Геснера* (вченого-біолога) дозволяє зарахувати створений образ Ихтиандра (“морського дьявола”) до реально існуючих об'єктів тваринного світу;

4) група, що об'єктивує ідею невідомого:

- неозначені займенники: *кто-то, что-то;*
- субстантивованій прикметник: *неизвестный;*
- прикметники: *новое, неизвестное;*
- словосполучення: *непонятное существо, таинственное существо, какое-то чудо; не сверхъестественное, не всемогущее существо; загадочная история;*

5) група, що об'єктивує артефактність:

- словосполучення: *вещественное доказательство, моя гордость, лучшая работа;*
- порівняння: *огромные, как старинные часы-луковицы, глаза, сверкавшие ... подобно фонарям автомобиля;*

6) група, що об'єктивує антропо- й зооморфний фрейми:

- іменники з прикладками: *человек-амфибия, человек-рыба;*
- іменникове словосполучення: *тело получеловека-полуживотного;*
- дієслівні словосполучення: *изменить всю работу человеческого организма, может жить на земле и под водой.*

У тексті реалізується опозиція, яка сприяє усвідомленню, що цей образ не належить фреймові 'людина' (використовується на 18 етапах з 25), у 15 випадках активізується фрейм 'тварина'. Ідея невідомого об'єктивована у 9 епізодах, міфологеми – у 6, що пов'язано з маргінальною структурою представленого образу.

Реалізація фрейму 'людина' при створенні антропозооморфного образу має свої особливості. З однаковою частотою активізуються *другий вершинний вузол (слоти*

'артикуляційно-акустичний апарат', 'будова кінцівок'), *четвертий вершинний вузол* (слоти 'володіння артефактами', 'приручення тварин'). Але якщо *слот другого вершинного вузла* 'артикуляційно-акустичний апарат' підкреслює приналежність персонажа до світу людей, то зазначені *слоти четвертого вершинного вузла*, хоча й визначають деякі особливості, властиві людині, але не відносять образ до соціуму повною мірою. У цьому випадку можна говорити про те, що об'єктивований у тексті *слот 'приручення тварин'* скоріше служить для поєднання двох експлікованих при створенні образу фреймів. *Третій вершинний вузол 'людина внутрішня'* не реалізований на початку твору, але він представлений при активізації *слота четвертого вершинного вузла 'спілкування'*, який об'єктивується лише кілька разів. *П'ятий вершинний вузол 'місце проживання'* частіше виявляється усіченим.

Фрейм 'тварина' реалізований структурами різних рівнів. Часто в тексті вони експлікуються повністю шляхом використання відповідних іменників, але має місце й реалізація лише окремих *слотів другого вершинного вузла*. У цілому ж цей образ створений шляхом об'єднання двох *скорочених фреймів*: 1) *фрейм 'тварина'* реалізується *слотом 'зябра' другого вершинного вузла фрейму 'риба' ('амфібія')* й *вершинним вузлом 'місце проживання'*; 2) *фрейм 'людина'* – *першим вершинним вузлом, другим вершинним вузлом* (до якого додано *слот з фрейму 'риба'*), *третьім вершинним вузлом, четвертим вершинним вузлом* частково, *п'ятим вершинним вузлом* (який повністю зникає в кінці твору). Отриманий *модифікований фрейм* репрезентує образ ірреальної антропозооморфної істоти в тексті.

Суттєвим є вплив міфології на створення фантастичного образу. Так, з'являється лексема *дьявол*, словосполучення *морское чудовище*. Субстантиви *шутник* й *озорник* у сполученні з прикметником *морской (водный)* звертають нас до міфологічного образу *водяного*, про що свідчать й позначення кольорів, які відповідають фреймові 'тварина', зокрема фреймам 'риба' й 'жаба'. Образ людини-риби апелює до образу антропозооморфної істоти – *русалки*. Використання фрейму 'людина' звертає нас до міфологічних образів вищого пантеону: виникає опозиція *Диявол – Бог*, об'єктивуються образи античних міфів шляхом використання прецедентних імен (*Тритон, Медуза-Горгона, Нептун*).

У своїх творах О.Р.Беляєв активно використовує засоби аглютинації й гіперболи. Аглютинація найчастіше реалізується на дериваційному та синтаксичному рівнях: основоскладанням – з *полу* у першій частині: *тело получеловека-полуживотного*; з назвами чисел у першій частині: *двудышащее*; використанням прикладки: *человек-рыба, человек-амфибия*; складнопідрядного речення з головною частиною, яка не має смислової завершеності: "Когда мы сняли с Ихтиандра его чешую, то обнаружили под обеими лопатками круглые отверстия десяти сантиметров в диаметре, закрытые пятью тонкими полосками, похожими на жабры акулы"; складносурядного речення із значенням послідовності: "Я пересадил ребенку жабры молодой акулы, и ребенок получил возможность жить на земле и под водой".

Гіпербола експлікується шляхом використання прикметників у формі вищого й найвищого ступенів (*страшнее, удивительнее, самый ловкий и упорный*).

ВИСНОВКИ

Гуманізація науки зумовила перехід традиційних і нових лінгвістичних дисциплін на якісно новий науково-пізнавальний рівень. Наявні досягнення в галузі семантики художнього тексту можуть бути підґрунтям для його аналізу, який проводиться з позицій нового напрямку теорії мови – когнітивної лінгвістики і відкриває широкі можливості для дослідження творчих інтенцій людини.

Аналіз лінгвокогнітивної реалізації фантастичних образів у науково-фантастичній прозі О.Р.Беляєва дозволяє зробити такі висновки.

В основі образів науково-біологічної фантастики лежать категорії антропоморфізму й зооморфізму. З цими категоріями співвідносяться системи фреймів 'людина' і 'тварина'. **Фреймова система 'людина'** являє собою утворення, до якого можуть входити структурні елементи трьох рівнів. У розробці **фрейму 'тварина'** було використано відомості, представлені вченими-зоологами. Проте відповідно до мети й через особливість обраних об'єктів дослідження репрезентовано чотирирівневу систему фрейму 'тварина'.

Дослідження фреймів з урахуванням взаємозв'язків текстових пресупозицій й фонових знань сприяло визначенню особливостей модифікації фреймових структур у створенні ірреальних образів. Антропоморфні образи характеризуються зміною квалітативної й квантитативної заповненості вершинних вузлів фреймів третього рівня. Зооморфні образи створюються шляхом зміни структури слота у межах одного фрейму; взаємодії частин двох фреймів одного класу; поєднання двох фреймів різних класів. Маргінальні (антропозооморфні й зооантропоморфні) образи характеризуються взаємодією слотів структурних елементів двох систем.

Дослідження реалізації фреймових моделей, покладених в основу будь-якого фантастичного образу, дозволило виявити й описати ряд активних елементів, які його формують: **міфологему, антифактивність, емоційність, ідею невідомого, артефактність, фрейм**, а також **прецедентний феномен** для антропоморфного образу. Ці компоненти об'єктивуються в тексті (самостійно або у поєднанні) з різною частотою. Їх контекстна експлікація являє собою **етапи репрезентації** фантастичного образу, зумовлені завданням, яке ставить перед собою автор, створюючи ірреальний образ у своєму творі. Спостерігається така частотність об'єктивації елементів у створенні образу антропоморфної істоти на основних етапах репрезентації: компонентом, який використовується найактивніше, є фрейм: він активізується у 66 із 73 проаналізованих етапів; емоційність виявила себе у 41 випадку, що пов'язано з особливістю фантастичного жанру та його образністю; артефактність наявна у 35 епізодах, що зумовлено приналежністю представлених образів до біологічної фантастики; міфологема активізована у 24 випадках, що підтверджує думку про віднесеність згаданих творів до третьої епохи

міфотворчості; антифактивність реалізується у 12 епізодах; звернення до прецедентних феноменів зафіксовано у п'яти випадках; ідея невідомого активізується один раз.

Серед особливостей мовних засобів створення фантастичного образу в тексті необхідно відзначити: 1) активне вживання мовних та контекстуальних синонімів й антонімів при реалізації антропоморфних образів; 2) використання синонімічних рядів дієслів, що зумовлює перехід іменників з одного лексико-граматичного розряду до іншого (істота – неістота). У створенні образів категорії антропоморфізму характерною є активізація символів прецедентних феноменів (прецедентних імен й висловлювань), власне авторизованих антропонімів. Апеляція до прецедентного імені й висловлення призводить до виникнення ілюзії реальності того, що відбувається. Використання поетонімів сприяє створенню образу, його характеристикі крізь призму імені, відображенню позиції автора, емоційному впливу на читача. У тексті також використовуються конструкції, що являють собою вільні сполучення слів, омонімічні відомим фразеологізмам. На дериваційному рівні активізуються морфологічні способи словотворення. Для морфологічного рівня характерним є використання темпоральних прислівників, прикметників у формі вищого ступеня, транспозиція часів дієслова, використання дієслів умовного способу. На синтаксичному рівні активно використовуються дієслівні й іменні словосполучення, складносурядні речення з протиставними сполучниками (*а, но*). Емоційність експлікується шляхом використання окличних і питальних речень. Образна об'єктивація ірреальних зооморфних істот здійснюється шляхом використання різноманітних мовних засобів. На лексичному рівні активно використовуються синоніми, антоніми, лексеми з кількісним значенням. На дериваційному рівні – основоскладання й афіксація. На морфологічному рівні – частки, неозначені й заперечні займенники. Активно використовуються такі одиниці синтаксичного рівня: іменні складні та прості словосполучення, що виражають атрибутивні відношення; використовуються предикативні основи, які об'єктивують образи ірреальних істот. Семантико-синтаксичне оформлення образів характеризується перевагою позиції агенса при експлікації образів тварин, пацієнса при реалізації антропоморфних образів.

Актуалізація згаданих категорій в тексті призводить до появи маргінальних форм: репрезентуються образи зооантропоморфних й антропозооморфної істот, відповідно до ступеня активізації структури основного й додаткового фреймів. На синтаксичному рівні ця група образів формується шляхом використання прикладок, синтаксичних конструкцій з протиставним сполучником; складних синтаксичних конструкцій, у яких головна частина не має структурної самостійності, що формально виявляється у наявності сполучника-частки *то*; постпозитивною прикладкою; складносурядним реченням із значенням послідовності; речень із вставними, порівняльними конструкціями із сполучниками *как, словно, как будто*. Дослідження міфологем, покладених в основу створюваних образів, реконструює широкий європейський міфологічний шар, елементи якого відтворюються несвідомо й апріорно, що зумовлено внутрішньожанровою

проникністю фантастики, у якій у найновіших формах відроджуються найдавніші мотиви, сюжети, образи.

Аналіз засобів створення фантастичних образів у тексті виявив зумовленість експлікації вербалізацією фреймових структур когнітивних одиниць нематеріального ментального у тісному зв'язку з функцією уяви й творчими інтенціями. Таким чином, використання фреймового підходу для вивчення фантастичного образу як художнього переосмислення реальних понять, знань дозволило нам виявити межу між реальним і надприродним, дійсним і вигаданим. Розроблена методика та отримані результати можуть бути використані для проведення аналізу будь-якого іншого фантастичного образу в межах зазначених у дослідженні категорій.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Павлова И.В. Художественно-вербальная реализация воображения в фантастическом тексте // Научный часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – Випуск 1. – С. 177 – 181.
2. Павлова И.В. Создание образа антропоморфного существа в художественном тексте. Когнитивный аспект // Научный вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Збірник наукових праць. Випуск II. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2005 – С. 379 – 384.
3. Павлова И.В. Фреймовый поход к анализу образа зооморфного существа в фантастическом тексте // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серія “Филология”, 2006. – Т.19 (58). № 3. – С. 131 – 134.
4. Павлова И.В. Фреймовая интерпретация образов категории антропоморфизма русского фантастического текста (на материале романа А.Р.Беляева “Голова профессора Доуэля”) // Научный часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 9: Актуальні проблеми сучасного мовознавства. – К., 2007. – С. 68 – 72.
5. Павлова И.В. Мифологические основы образа ирреального существа в фантастическом тексте (на материале произведения А.Р.Беляева “Голова профессора Доуэля”) // Научно-методический журнал “Русский язык и литература в учебных заведениях”. – К., 2007. – № 2-3 – С. 35 – 39.
6. Павлова И.В. Семантическая интерпретация фрейма сверхъестественного существа // Сборник статей “Функциональное описание естественного языка и его единиц”. – Ялта, 2004. – С. 274 – 275.
7. Павлова И.В. Функционирование образа сверхъестественного существа в фантастическом тексте // Мова і культура: Наукове видання. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Т.IV/2. – Вип.7: Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 189 – 195.

8. Павлова И.В. Фреймовый подход к анализу образа птицы как антропозооморфного существа в русских народных сказках // Сборник статей “Актуальные проблемы менталингвистики”. – Черкассы, 2005. – С. 102 – 104.

АНОТАЦІЯ

Павлова І.В. Лінгвокогнітивна експлікація фантастичного образу в російському художньому тексті (на матеріалі творів О.Р.Бєляєва). – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2007.

Дисертацію присвячено дослідженню художнього фантастичного образу як факту вербалізації ментальних процесів (свідомого та несвідомого характеру) з позицій когнітивної лінгвістики в аспекті теорії фреймів. У ході аналізу образів науково-біологічної фантастики з'ясовано, що в їх основі лежать категорії антропоморфізму і зооморфізму, що потребувало розробки систем фреймів 'людина' та 'тварина'. Окрім фрейму, виділено й уточнено інші складові компоненти (артефактність, антифактивність, ідея невідомого, міфологема, прецедентний феномен) та з'ясовано їх мовну експлікацію. Фантастичні образи розглядаються як мікротексти, що є компіляцією складових компонентів. Розкрито специфіку відображення міфопоетичної парадигми смислів у фантастичному тексті. У роботі репрезентовано основні механізми створення образу: аглютинацію, гіперболізацію, схематизацію.

Проведене дослідження сприяє з'ясуванню принципів організації інформації в художньому тексті та способів передачі цієї інформації мовними засобами.

Ключові слова: фантастичний образ, антропоморфізм, зооморфізм, фрейм, слот, вершинний вузол, міфологема, антифактивність, артефактність, прецедентний феномен.

АННОТАЦИЯ

Павлова И.В. Лингвокогнитивная экспликация фантастического образа в русском художественном тексте (на материале произведений А.Р.Беляева). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2007.

Диссертация посвящена исследованию художественного фантастического образа как факта вербализации ментальных процессов (сознательного и несознательного характера) с точки зрения когнитивной лингвистики в аспекте теории фреймов. В ходе анализа образов научно-биологической фантастики выявлено, что в их основе лежат категории антропоморфизма и зооморфизма, это потребовало разработки систем фреймов 'человек' и 'животное'. Экспликация *фреймовой системы 'человек'* представляет собой

образование, в которое могут входить структурные элементы трех уровней. При разработке *фрейма 'животное'* как системы использовались сведения, представленные учеными-зоологами. Однако в связи с целями и особенностями избранных объектов исследования репрезентуем четырехуровневую систему *фрейма 'животное'*.

Исследование фреймов с учетом взаимоотношений текстовых пресуппозиций и фоновых знаний позволило определить особенности модификации фреймовых структур при создании ирреальных образов. Антропоморфные образы характеризуются изменением качественной и количественной наполненности вершинных узлов фреймов третьего уровня. Зооморфные образы создаются посредством изменения структуры *слота* в рамках *одного фрейма*; взаимодействия частей *двух фреймов одного класса*; соединения *двух фреймов разных классов*. Маргинальные (антропозооморфные и зооантропоморфные) образы характеризуются взаимодействием слотов структурных элементов *двух систем*.

Так, изучение реализации фреймовых моделей, лежащих в основе любого фантастического образа, позволило выявить и описать ряд активных формирующих элементов: **мифологему, антифактивность, эмоциональность, идею неизвестного, артефактность, фрейм** (и **прецедентный феномен** для антропоморфного образа). Данные компоненты объективируются в тексте (самостоятельно или совместно) с различной частотой. Их контекстная экспликация представляет собой этапы формирования фантастического образа. Эти этапы обусловлены задачами, которые ставит перед собой автор, создавая ирреальный образ в произведении.

Среди языковых средств создания фантастического образа в тексте необходимо отметить следующие.

При реализации антропоморфных образов наблюдается активное использование языковых и контекстуальных синонимов и антонимов. Используются синонимические ряды глаголов, переводящие имена существительные из одного лексико-грамматического разряда в другой (живое/неживое). При создании образов категории антропоморфизма характерна активизация символов прецедентных феноменов (прецедентных имен и высказываний), собственно авторизированных антропонимов.

Образная объективация ирреальных зооморфных существ актуализируется следующими средствами языка: на лексическом уровне характерно использование числообозначений, синонимии, антонимии; в словообразовательном аспекте выделяется сложение и аффиксация; на морфологическом уровне следует отметить употребление частиц, неопределенных и отрицательных местоимений. Более активно используются единицы синтаксического уровня: преобладают именные сложные словосочетания, выражающие атрибутивные отношения; употребляются предикативные основы, объективирующие образы ирреальных существ.

Семантико-синтаксическое оформление образов характеризуется преобладанием позиции агенса при экспликации образов животных, пациенса при реализации антропоморфных образов.

Исследования мифологем, которые легли в основу создаваемых образов, реконструируют обширный европейский мифологический пласт, элементы которого воспроизводятся бессознательно и априорно, это обусловлено внутрижанровой проницаемостью фантастики, в которой в новейших формах не перестают возрождаться наиболее древние мотивы, сюжеты, образы.

В работе репрезентованы основные механизмы создания образа: агглютинация, гиперболизация, схематизация.

Проведенное исследование способствует выяснению принципов организации информации в художественном тексте и способов передачи этой информации языковыми средствами.

Ключевые слова: фантастический образ, антропоморфизм, зооморфизм, фрейм, слот, вершинный узел, мифологема, антифактивность, артефактность, прецедентный феномен.

SUMMARY

Pavlova I.V. Linguistic and cognitive explication of a fantastic image in the Russian text of fiction (on the material of works of A.R.Beljaev). – Manuscript.

The Thesis for the Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.02 – Russian Language. – Dragomanov National Pedagogical University - Kyiv, 2007.

The dissertation is devoted to research of an art fantastic image as a fact of verbalization of mental processes (conscious and unconscious character) from the point of view of cognitive linguistics in aspect of the theory of frames. While analyzing the images of science-biological fiction it was revealed, that the categories of anthropomorphism and zoomorphism are in their basis, that demanded working out the systems of frames 'the person' and 'an animal'. Besides the frame, other forming components and their language explication are distinguished and specified. Fantastic images are considered as the microtexts representing compilation of forming components. Specificity of reflection of mythological paradigm of senses in the fantastic text is discovered. The main mechanisms of creation of an image are represented in the work: agglutination, hyperbolization, schematization.

The carried out research promotes the elucidation of principles of organization of the information in the art text and ways of transmission of this information with the help of language means.

Key words: a fantastic image, anthropomorphism, zoomorphism, the frame, frame system, slot, topmost unit, antifaction, artefaction, a case phenomenon.